

Filozofia a Rimania

Grécka filozofia
v rímskych šatách

Filozofia a Rimanovia

Grécka filozofia v rímskych šatách

V jednom liste priateľovi Atticovi spomína Cicero na Marca Porcia Catóna Mladšieho, významného republikánskeho politika a predstaviteľa stoicizmu, ktorý sa snažil presadzovať princípy tohto filozofického smeru aj v praktickej politike. Cato totiž v rímskom senáte presadil zákon, aby sudca, ktorý prijal nejaký úplatok, sa musel postaviť pred súd a zodpovedať sa z tohto prečinu. Cicero síce v liste hovorí, že z hľadiska etiky je takýto zákon správny, ale v konečnom dôsledku spôsobuje veľmi vážne problémy v reálnej politike, pretože nikto už nie je ochotný „nestranne“ ako sudca presadzovať autorove politické záujmy. Cicero si ironicky povzdychne, že síce prechováva ku Catónovi veľmi vreľú úctu, avšak so svojím vlastenectvom a morálnou integritou je niekedy príťažou. V senáte totiž rozpráva, ako keby žil v ideálnom Platónovom štáte, a nie v Ríme, teda v Romulovej diere.¹

Tento Cicerónov literárny povzdych veľmi dobre demonštruje základný rozpor, ktorý Rimanovia pocitovali k filozofii. Na jednej strane si Cicero uvedomoval, že niektoré filozofické myšlienky môžu stanovovať správne normy správania v spoločnosti. Veď nikto z nás by asi ani dnes nechcel, aby o nejakom jeho previnení rozhodoval skorumpovaný sudca. Na druhej strane, ak sa prísne morálne presvedčenia dostanú do konfliktu s pragmatickým rozmerom politiky (napr. spomenutá potreba vyhrať nejaký súdny spor za úplatok), Cicero veľmi neváha Catóna obviňovať z toho, že jeho filozofické presvedčenie akoby lieta v oblakoch a patrí teda skôr do nejakého teoretického spisu o ideálnom politickom zriadení než do reálnej politickej praxe. Rimanovia sa teda často pozerali na filozofiu cez prsty a veľmi skepticky vnímali jej reálny prínos pre spo-

¹ Cic. Att. 2.1.8.

ločnosť. To je možno aj dôvod, prečo sa ešte i dnes filozofické myslenie spája skôr s Grékmi a menami ako Platón či Sokrates, než s Rimanmi Cicerónom či Lucretiom. Za typicky rímske oblasti záujmu sa zároveň tradične považuje právo, vojenstvo a politika, teda praktické odvetvia ľudskej činnosti, než nejaké teoretické špekulácie o duši, vesmíre či pravej podstate skutočnosti, čo sú tematické okruhy, ktorými sa zaoberá práve filozofia. Rímska filozofia teda stojí v tieni oveľa známejšej filozofie gréckej.

Podobne ako ostatné literárne žánre (epika, lyrika, dráma), aj filozofiu rímska spoločnosť prebrala od Grékov, no až ako úplne posledný literárny žánr. Rimania už dávno mali za sebou prvé pokusy s písaním tragédií, eposov či básní, no na literárne spracovanie filozofických myšlienok si museli pomerne dlho počkať. A vlastne až Marcus Tullius Cicero vytvoril v polovici 1. storočia pred n. l. prvý obsiahlejší súbor latinských prozaických filozofických diel, ktoré disponovali vyššou umeleckou hodnotou. Napriek tomuto časovému omeškaniu si však Rimania veľmi dobre uvedomovali, že žijú v geografickom priestore (južná časť Apeninského polostrova, Sicília), ktorý má za sebou dlhú tradíciu filozofického myslenia, pretože toto územie bolo od 8. storočia pred n. l. kolonizované Grékmi. Ako ešte budeme hovoriť v inej kapitole, na juhu Itálie pôsobili predovšetkým pytagorejci (napr. Filolaos, Archytas), v meste Elea

Staroveká Elea (lat. *Velia*, Taliansko)

(lokalita pri súčasnej talianskej obci Ascea v Kampánii) takzvaní eleati (napr. Parmenidés, Zénón), z Akragantu (súčasné sicílske Agrigento) pochádzal Empedoklés a na Sicíliu sa podľa tradície niekoľkokrát vypravil aj Platón.

Skutočný vznik rímskej filozofie umožnili až spoločenské zmeny v oblasti Stredomoria, ktoré nastali v priebehu 2. storočia pred n. l. Po ukončení druhej púnskej vojny (218 – 201 pred n. l.) sa Rimania zbavili najsilnejšej konkurenčnej mocnosti – Kartága a začali svoju pozornosť upierať do oblasti Grécka. Nastáva obdobie niekoľko desiatok rokov trvajúcich expanzií (druhá až štvrtá macedónska vojna, achájska vojna), vďaka ktorým sa Rimanom darí postupne dobýjať grécke územie a následne sa zoznamovať s helénskym myšlienkovým a kultúrnym dedičstvom. V roku 168 pred n. l. dochádza podľa niektorých bádateľov k rozhodujúcej bitke pri meste Pydna. V nej Lucius Aemilius Paullus (cca 229 – 160 pred n. l.) poráža macedónskeho panovníka Persea. Nepriamym dôsledkom tohto vojenského stretu bola násilná deportácia viac ako 1 000 príslušníkov Achájskeho spolku do Ríma; medzi nimi bol napr. aj neskorší historik Polybios. Polybios sa v Ríme stal priateľom a radcom Scipióna Aemiliana, vedúcej postavy rímskej politiky a vojenstva v polovici 2. storočia pred n. l. Polybios nás informuje o tom, že práve v tomto období prichádzalo do Ríma veľké množstvo študovaných ľudí z Grécka. Podľa amerického profesora klasických štúdií Marka Morforda dochádza po bitke pri Pydne v Ríme k dvom dôležitým intelektuálnym a kultúrnym zmenám: jednak k už spomínanému prílivu vzdelaných Grékov do Ríma a jednak sa obdiv ku gréckej kultúre práve vďaka Scipiónovi udomácňuje v najvyšších vrstvách rímskej spoločnosti.²

Publius Cornelius Scipio Aemilianus (185/184 – 129 pred n. l.) sa v tomto období stáva najdôležitejšou postavou, okolo ktorej sa sústreďuje väčšina progréckeho intelektuálneho života. Ako druhý syn víťaza od Pydny Lucia Aemilia Paula a adoptívny syn Publia Cornelia Scipióna, potomka veľkého Scipióna Africana, bol rodinne previazaný s dvoma najvýznamnejšími senátorskými rodinami v Ríme. Ako príslušník tejto najvyššej vládnucej vrstvy rímskej spoločnosti sa čoskoro dostáva do centra politického života a stáva sa slávnym najmä vďaka dosiahnutým vojenským úspechom. Po boku svojho biologického otca sa už ako mladík zúčastnil na ťažení v tretej macedónskej vojne (171 – 168 pred n. l.). Následne sa podieľal na víťazstve Ríma v rámci tretej púnskej vojny (149 – 146 pred n. l.). Počas vojenského konfliktu sa v roku 147 pred n. l. stal konzulom, dobyl mesto Kartágo, ktoré bolo následne zrovnané so zemou. Ďalším bojovým ťažením, do ktorého sa zapojil, je numantínska vojna (143 – 133 pred n. l.). V roku 134 pred n. l. je druhýkrát zvolený za konzula s cieľom

² Plb. 31.23-25; Morford 2002, 15-16.

skončiť krvavú a neúspešnú vojnu v tejto oblasti. Scipio začal blokádu mesta Numantia a po deviatich mesiacoch zvíťazil. Numantia bola následne podobne ako Kartágo zrovnaná so zemou. V politickej oblasti sa Scipio orientoval predovšetkým na nobilitu a patril medzi najhlasnejších kritikov pozemkovej reformy bratov Gracchovcov. Po násilnej smrti Tiberia Graccha v roku 133 pred n. l. sa dostáva do konfliktu s populármi. V roku 129 pred n. l. zomiera za doposiaľ nevyjasnených okolností vo svojej posteli presne v deň, keď mal predniesť prejav, ktorý sa týkal agrárnych reforiem.³

Pre oblasť nášho záujmu je, samozrejme, najsmerodajnejší Scipiónov vzťah ku gréckej kultúre. Postavou Scipióna vstupuje do rímskej politiky nová, mladá generácia, ktorá bola na rozdiel od svojich rodičov a predkov silno ovplyvnená gréckou kultúrou. Ako priamy účastník bojových ťažení na území Grécka rozpoznal vysoký intelektuálny potenciál gréckej kultúry a rozhodol sa presadiť ju v rámci vyššej rímskej spoločnosti. Rímsky historik Velleius Paterculus píše o Scipiónovom charaktere a záujmoch nasledujúce slová:

„Scipio bol jemným obdivovateľom a vyznávačom humanitných vied a učnosti vôbec a vždy, doma i vo vojne, mal pri sebe Polybia a Panaitia, vynikajúcich duchov svojich čias. Nik nevedel dokonalejšie využiť voľný čas zmysluplnou činnosťou než on. Pohybujúc sa striedavo medzi zbraňami a štúdiom, venoval sa stále vojenským alebo iným umeniam; buď si otužoval telo nebezpečenstvami, alebo si vzdelávaním zdokonaľoval ducha.“⁴

V Scipiónovi sa tak prepája stará, Rimanmi oceňovaná praktická vlastnosť byť dobrým bojovníkom a politikom a nový príklon k teoretickým štúdiám v gréckom umení a filozofii. S obdobím života Scipióna Aemiliana je podľa najmä starších bádateľov z 19. storočia spojený aj vznik takzvaného Scipiónovho krúžku, čiže akejsi skupiny politikov a literátov, ktorí pod jeho patronátom študovali a propagovali grécku kultúru. Počet a menoslov členov krúžku sa v závislosti od druhu prameňa líši, no stabilne sa doň zaraďuje stoik Panaitios, dramatik Publius Terentius Afer, satirik Gaius Lucilius či politik Gaius Laelius Sapiens. Bez ohľadu na reálnu existenciu tohto filhelénskeho zoskupenia, autori, ktorí sa v súvislosti s ním spomínajú, sú už priamo spojení s gréckym filozofickým myslením alebo píšú diela, v ktorých môžeme jednoznačne identifi-

³ Pozri bližšie Astin 1967.

⁴ Vell. 1.13.3; citované podľa Paterculus, Sallustius 1987, 17.

kovať viaceré eticko-estetické prvky filozofického uvažovania.⁵ Preto aj Cicero, keď sa zamýšľal nad dejinami filozofického myslenia v rímskom geografickom priestore, tak síce na jednej strane konštatuje, že štúdium múdrosti má v tomto prostredí dlhú tradíciu, no na druhej strane nenachádza nikoho, koho by mohol pred obdobím života Laelia a Scipióna menovať.⁶

Grécka filozofia sa teda presadzuje v rímskej spoločnosti vertikálne: od rímskych elít smerom nadol, pričom toto „nadol“ treba vnímať veľmi rezervovane. Snáď s výnimkou epikureizmu a kynizmu nikdy výraznejšie neprenikla do menej vzdelaných vrstiev spoločnosti a ostala výsostne záležitosťou elít. Zároveň však nemožno prehliadnuť skutočnosť, že týmto elitám ju v prvopočiatoch sprostredkovali osoby nízkeho spoločenského postavenia, ktoré sa do Ríma dostali vďaka už spomínaným vojenským výbojom. Vzniká tak paradoxná situácia, keď na jednej strane sa táto intelektuálna činnosť prisudzuje vysokým spoločenským vrstvám, no zároveň sa stáva terčom aj pomerne ostrých polemík, pretože pre niektorých konzervatívnych mysliteľov bolo neprípustné, aby sa prominentní štátnici venovali filozofii, ktorú vyučovali otroci, a znižovali si týmito kontaktmi svoj spoločenský status. Tento paradox však veľmi dobre vysvetľuje široké sociálne rozvrstvenie rímskych filozofov, ktoré sa pohybuje od bývalého otroka (Epiktétos) až po cisára (Marcus Aurelius).

Rímska nobilita sa s filozofickými myšlienkami väčšinou zoznamovala buď súkromnými, alebo verejnými prednáškami známych filozofov počas ich pobytov v Ríme, alebo ich návštevami v mestách, kde pôsobili a mali tam založené vlastné školy (napr. v Aténach, na ostrove Rodos). Najväčšie sympatie vzbudzoval od začiatku svojou politickou angažovanosťou a prísnou etikou dozaista stoicizmus. Ale v rímskom prostredí pôsobili aj príslušníci epikureizmu (napr. prétor Titus Albucius), skeptici (napr. Cicero), nasledovníci Platóna (napr. Apuleius), Aristotela (napr. senátor Gnaeus Claudius Severus Arabianus), novopytagorejci (napr. Cicerónov priateľ Nigidius Figulus) či kynici (napr. Senecov priateľ Démétrios z Korintu). S rozvojom a popularitou niektorých týchto smerov zároveň dochádza na území Itálie k vzniku samostatných myšlienkových škôl. V prípade stoicizmu získala najväčší ohlas Sextiova škola v Ríme, ktorú okolo roku 50 pred n. l. založil Quintus Sextius Starší a pokračoval v nej jeho syn Sextius Niger. Epikurejci zas mali významné centrá svojho učenia v Kampánii. Vo vile konzula Lucia Calpurnia Pisóna Caesonina v meste Herculaneum vyučoval mysliteľ a básnik Filodémos z Gadár. V Neapole zas pôsobil epikurejec Siro, učiteľ veľkého latinského básnika Vergília. Prakticky všetky rímske historické postavy, ktoré poznáme skôr ako nositeľov vojenskej či politickej moci (napr. Gaius Iulius Caesar, cisár Augustus), boli v nejakej

⁵ K reálnej existencii tohto krúžku pozri Strasburger 1966.

⁶ Cic. Tusc. 4.3.5.

Pohľad na Herculaneum (Taliansko)

miere oboznámené s dobovými filozofickými myšlienkami. Podobne aj niektoré veľké diela latinskej literatúry (napr. Vergíliova *Aeneida*, Horácieve *Satiry*, Lucanovo *Farsalské pole*) sú plné odkazov na filozofiu. Filozofické vzdelanie sa tak postupne rozšírilo prakticky na všetky vzdelané elity dobovej spoločnosti.

Rimania však neprebrali grécku filozofiu bezo zmeny. Základnými princípmi rímskeho prístupu ku gréckemu umeniu bolo vždy prekladanie, napodobňovanie, súperenie a následné prekonávanie gréckych predlôh. Jednoducho povedané, Rimania v prvom kroku najskôr prekladali grécke predlohy do latinského jazyka, aby zoznámili čitateľov s helénskym myšlienkovým dedičstvom. V prípade filozofie tak napríklad Quintus Ennius preložil do latinčiny Euhémérovo dielo *Posvätný nápis* a vydal ho pod názvom *Euhemerus alebo Posvätné dejiny*. Marcus Tullius Cicero zas preložil do latinčiny dva Platónove dialógy (*Timaios* a *Prótagoras*) a Xenofóntov spis *O hospodárení*. V druhom kroku sa už potom snažili vytvoriť vo vlastnom jazyku podobné diela, ktoré by sa aspoň umelecky priblížili a v najlepšom možnom prípade prekonali originál

čo do formy, ako aj obsahu. Terentiove latinské komédie napodobňovali a súperili s dielami autorov novej atickej komédie, Vergíliova *Aeneida* s Homérovými eposmi *Iliada* a *Odysea*, Cicerónove filozofické spisy *O štáte* a *O zákonoch* s Platónovou *Ústavou* a *Zákonmi*. Tento odborný záujem si vyžadoval vytvoriť aj novú odbornú filozofickú terminológiu, ktorá dovtedy v latinčine neexistovala. Stará grécka kultúra sa takýmto spôsobom začala prezliekať do nových, „rímskych šiat“. Vhodnou metaforou, ktorá sa často používa na označenie rímskej filozofie, je preto slovné spojenie *philosophia togata*, teda grécka filozofia v „rímskych šatách“. Výraz *togata* sa totiž používa v klasickej latinčine na označenie divadelnej hry, ktorá sa odohráva v rímskom prostredí. Pod rímskou filozofiou si teda musíme predstaviť grécku filozofiu, ktorá sa importovala do rímskeho prostredia a obohatila pôvodnú grécku tradíciu o nové motívy či myšlienkové podnety, ktoré sú svojou podstatou typicky rímske.⁷

Aby sme však boli intelektuálne poctiví, musíme si zodpovedať aj otázku, čo v skutočnosti môžeme zaradiť medzi tie takzvané rímske šaty gréckej filozofie a či sú ony naozaj takým výrazným znakom, ktorý ju dokáže jednoznačne odlíšiť od predchádzajúcej gréckej filozofickej tradície. Veď ako sme už na začiatku tejto kapitoly naznačili, pre väčšinu ľudí predstavuje grécka kultúra synonymum pôvodného filozofického myslenia. Ak sa teda čitateľ chce zoznámiť s originálnymi myšlienkami povedzme stoikov alebo epikurejcov, tak by mal najskôr siahnuť po textoch starších stoikov či epikurejcov, ktorí založili tieto filozofické smery, a nie sa zaoberať Senecom či Lucretiom, ktorí žili a tvorili až o niekoľko storočí neskôr a pôvodnú náuku nám predkladajú už v pozmenenej podobe. Aký je teda reálny prínos rímskej filozofie do dejín skúmania antickej filozofie a čo by nás mohlo reálne motivovať k tomu, aby sme sa ňou zaoberali?

Ak nadviažeme na uvažovanie britsko-amerického profesora klasických štúdií Anthonyho A. Longa, tak môžeme rímsku filozofiu vymedziť niekoľkými charakteristickými črtami. V prvom rade Rimania väčšinou neboli profesionálni učitelia. Nevenovali sa filozofii ako svojmu hlavnému zamestnaniu. Zvyčajne mali svoje viac či menej úspešné politické kariéry (napríklad Cicero ako konzul a senátor, Seneca ako poradca cisára Neróna, Marcus Aurelius ako cisár) a filozofiu vnímali ako možnosť vyplniť si čas v období, keď sa nemohli politicky angažovať.⁸ Cicero preto píše svoje filozofické diela iba v dvoch obdobiach politickej pasivity: v prvom období (medzi rokmi 55 – 51 pred n. l.) bol dôvodom utlmenia politickej aktivity prvý triumvirát uzavretý medzi Gaiom Iuliom Caesarom, Gnaeom Pompeiom Magnom a Marcom Liciniom Crassom a v druhom prípade (medzi rokmi 46 – 44 pred n. l.) zas Caesarova diktatúra.

⁷ Pozri Griffin – Barnes 1989; Barnes – Griffin 1997; Morford 2002, 1-13.

⁸ Long 2003, 193.